माध्यमिक तहमा शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा र अभ्यास

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टिकरण विषयको आंशिक
आवश्यकता पूरा गर्नको लागि प्रस्तुत
शोधप्रतिवेदन

प्रस्तुतकर्ता
विनिता गैरे
एम.एड. दोस्रो वर्ष
परीक्षा रोल नं. : २८००१२/०६६
त्रि.वि. दर्ता नं. ९-८-५०८-१६-२००४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
(पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन शिक्षण विभाग)
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६८

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, काठमाडौं, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टिकरण विषयका छात्रा विनिता गैरेले "माध्यमिक तहमा शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा र अभ्यास" शीर्षक शोधप्रतिवेदन मेरो निर्देशनमा लेखन कार्य पुरा गर्नु भएकोले आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

उप. प्रा. किरणराम रञ्जितकार

(शोध निर्देशक)

मिति : २०६८/०३/०२/०५

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, काठमाडौं, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टिकरण विषयका छात्रा विनिता गैरेले “माध्यमिक तहमा शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा र अभ्यास” शोधशीर्षकमा शोधप्रतिवेदन तयार गरी आवश्यक मूल्याङ्कन गर्न स्वीकृतको लागि सिफारिस साथ यस समितिमा पेश गर्नु भएकोमा स्वीकृति गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति	**हस्ताक्षर**
सह. प्रा. नारायण बस्नेत (पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन शिक्षण विभाग) विभागीय प्रमुख	....
उप. प्रा. किरणराम रञ्जितकार शोध निर्देशक	....
उप. प्रा. विश्ववाला थापा बाह्य परिवेक्षक	....

मिति : २०६८/०२/०९/०५

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विशिष्टिकरण विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि “माध्यमिक तहमा शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा र अभ्यास” शीर्षकमा शोधपत्र लेख्ने कार्य सम्पन्न गरी प्रस्तुत गरेको छु ।

यस शोधपत्र अध्ययनको कार्यको सुरुदेखि अन्त्यसम्म नियमित निर्देशन र महत्त्वपूर्ण सुझावहरू दिई पथ प्रर्दशन गर्नुहुने शोध निर्देशक उप. प्रा. किरणराम रञ्जितकार ज्यूप्रति हृदयदेखि आभार प्रकट गर्दछु । त्यसै गरी पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन शिक्षण विभागका विभागीय प्रमुख सह. प्राध्यापक श्री नारायण बस्नेत ज्यूप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । साथै प्रा.डा. तिर्थराज पराजुली, उप. प्रा. शिवराज बढू, उप. प्रा. यशोधरा पन्त र उप.प्रा. विश्ववाला थापा ज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यस अध्ययनका लागि आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गर्ने क्रममा सहयोग पुऱ्याउने विद्यालयहरू नेपाल उच्च मा.वि., बैरिया मा.वि., श्री पञ्चकन्या उ.मा.वि.का शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

त्यसैगरी यस शोधपत्र तयार गर्दासम्म मलाई सदैब हरेक तवरबाट सहयोग पुऱ्याउनु हुने मेरा आदरणीय आमाबुबा र साथीहरूप्रति पनि हृदयदेखि आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्तमा शोधपत्र टङ्कन गरी सहयोग पुऱ्याउने सुनेश फोटोकपि एण्ड कम्प्युटर सर्भिसका सुनेश श्रेष्ठलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

विनिता गैरे

शोधसार

आजको युग ज्ञान एवं विज्ञानको युग हो । हरेक राष्ट्रको विकासमा शिक्षाको भूमिका अग्रणी रहन्छ भन्ने कुरा निर्विवाद हो । त्यसैले राष्ट्रको सर्वाङ्गिण विकास गर्नका लागि शिक्षाको विकास हुन जरुरी छ । त्यसमा पनि गुणस्तरीय शिक्षा प्रभावकारी शिक्षण सिकाइ भएकोले होला आज धेरै राष्ट्रहरूले निकै चाँडै आफ्नो मुलुकलाई विकसित राष्ट्रको स्थानमा राख्न सफल भएका छन् । हाम्रो देशमा पनि शिक्षाको विकास र विस्तार गर्न विगत लामो समयदेखि औपचारिक शिक्षाको माध्यमबाट विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आए पनि अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुन सकिरहेको छैन । यसरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुन सकिरहेको छैन । यसरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल नहुनुमा कतै हाम्रो शैक्षिक अभ्यासमा कुनै कमी कमजोरी छ कि शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणाले प्रभाव पाऱ्यो कि भन्ने लागेर “माध्यमिक तहमा शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा र अभ्यास” विषय को यस अध्ययन मार्फत माध्यमिक तहमा अध्यापनरत शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा र विषयगत अभ्यासको अवस्था पहिचान गरी आवश्यक सुधारका उपायहरू खोजी गर्न यो अध्ययन अनुसन्धान गरिएको छ ।

“माध्यमिक तहमा शिक्षकहरूको शिक्षणप्रतिको धारणा र अभ्यास” शीर्षकमा गरिएको यस अध्ययनका उद्देश्यहरू निम्न लिखित रहेका थिए :

- शिक्षकहरूको पृष्ठभूमी पहिचान गर्नु ।
- शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा पत्ता लगाउनु ।
- शिक्षकहरूको विषयगत अभ्यासको अवस्था पत्ता लगाउनु ।

प्रस्तुत अध्ययनका लागि चितवन जिल्ला रत्ननगर नगरपालिकाका भ्वानी स्रोत केन्द्र अन्तर्गत रहेका जम्मा ८ वटा माध्यमिक विद्यालयहरूमध्ये उद्देश्यात्मक नमुना छनौट विधिद्वारा ३ वटा विद्यालयलाई छनौट गरिएको थियो । छनौटमा परेका विद्यालयमा गणित विज्ञान र सामाजिक अध्ययन विषय अध्यापन गराउने ९ जना शिक्षकलाई गरिएको थियो । प्रत्येक विद्यालयका कक्षा-९ मा अध्ययन गर्ने ४ जना छात्र र ४ जना छात्रागरी जम्मा २४ जना विद्यार्थीलाई स्तरीकृत विधिद्वारा छनौट गरिएको थियो । छनौटमा परेका प्रत्येक विद्यालयको शिक्षक र विद्यार्थीसँग विश्वसनीयता र वैधता स्थापित भएका व्यक्तिगत विवरण फारम, लिकर्ट स्केल, कक्षा अवलोकन फाराम, शिक्षक अन्तर्वार्ता, प्रश्नावली र विद्यार्थी समूह छलफल निर्देशिका आदि अध्ययन सामग्रीको प्रयोग गरी तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो ।

यस अध्ययनबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरूका आधारमा शिक्षकहरूले न्यूनतम शैक्षिक योग्यताका साथै तालिम प्राप्त गरेका पाइयो सबै शिक्षकहरू ब्राह्मण जातका र हिन्दु धर्म मान्नुका साथै पुरुष शिक्षकहरू रहेको पाइयो । सबै शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा

सकारात्मक पाइयो, जात, लिङ्ग र उमेर कार्य अनुभवका आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणामा कुनै अन्तर पाइएन । विद्यालयमा कक्षाकोठा व्यवस्थापन कमजोर रहेको, शिक्षकले पूर्वपाठको स्मरण गराए पनि पाठयोजना निर्माण नगरी शिक्षण गरेको पाइयो । शिक्षक निर्देशिकाको पनि प्रयोग भएको पाइएन । गणित विषयमा प्रश्नोत्तर छलफल विधि प्रयोग गरेपनि बढी मात्रामा सबै विषयमा व्याख्यान विधिलाई प्रयोग गरेको पाइयो । शैक्षिक सामग्री प्रयोगमा पनि कमी पाइएको छ । शिक्षकले गृहकार्य दिए पनि दैनिक रूपमा परीक्षण गरेको भने पाइएन ।

विद्यालयमा शिक्षक नियुक्ति गर्दा सम्बन्धित विषयमा विशिष्टिकरण गरेको शिक्षकलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने देखिन्छ । महिला शिक्षिका राख्न नीतिगत रूपमा नै प्रयास गर्नुपर्ने देखिन्छ । शिक्षक सेवा आयोगले समय-समयमा विज्ञापन खुलाएर अस्थायी शिक्षकलाई स्थायी गर्नु पर्ने जसले गर्दा शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा अझ सकारात्म हुन सक्दछ । विद्यालय प्रशासनले कक्षकोठा व्यवस्थापनमा विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले पाठ्यपुस्तक परिवर्तनसँगै शिक्षक निर्देशिकामा पनि परिवर्तत गरी सबै विदालयमा सर्वसुलभ रूपमा पुऱ्याउनु पर्ने देखिन्छ । शिक्षकले व्याीख्यान विधिको सट्टा विद्यार्थी केन्द्रित विधिको प्रयोगमा जोड दिनुपर्दछ । शिक्षकले दैनिक रूपमा विद्यार्थीको गृहकार्य परीक्षण गरी पृष्ठपोषण दिनुपर्ने देखिन्छ ।

विषयसूची

सिफारिस पत्र	**I**
स्वीकृति पत्र	**II**
कृतज्ञताज्ञापन	**III**
शोधसार	**IV**
विषयसूची	**VI**
तालिकासूची	**IX**

परिच्छेद एक

परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	५
१.३	अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	६
१.४	अध्ययनको उद्देश्य	६
१.५	अध्ययनको औचित्य	७
१.६	अध्ययनको सीमाङ्कन	८

परिच्छेद दुई

पूर्वसाहित्यको समीक्षा

२.१	सैद्धान्तिक अध्ययन	९
२.२	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	११
२.३	अवधारणात्मक ढाँचा	१४

परिच्छेद तीन

अध्ययन विधि

३.१	सूचना संकलन ढाँचा	१६
३.२	जनसंख्या र नमुना छनोट प्रक्रिया	१६
	३.२.१ क्षेत्र छनोट	१७
	३.२.२ विद्यालय छनोट	१७

	३.२.३ शिक्षकको छनोट	१७
	३.२.४ विद्यार्थी छनोट	१७
३.३	तथ्याङ्कको स्रोत	१८
	३.३.१ प्राथमिकत स्रोत	१८
	३.३.२ द्वितीय स्रोत	१८
३.४	सूचना संकलनका साधनहरू	१८
	३.४.१ शिक्षकको व्यक्तिगत विवरण फाराम	१९
	३.४.२ लिकर्ट स्केल विधि	१९
	३.४.३ अन्तर्वार्ता निर्देशिका	१९
	३.४.४ कक्षा अवलोकन फाराम	१९
	३.४.५ लक्षित समूह छलफल	१९
३.५	साधनको वैधता निर्धारण	२०
३.६	तथ्याङ्कन संकलन प्रक्रिया	२०
३.७	तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या	२०

परिच्छेद चार

तथ्याङ्कको विश्लोषण र व्याख्या

४.१	शिक्षकहरूको पृष्ठभूमी पहिचान गर्नु	२२
	४.१.१ विशिष्टिकरण गरेको विषय र अध्यापन गर्ने विषय	२२
	४.१.२ शैक्षिक योग्यता र तालिमको अवस्था	२३
	४.१.३ कार्यअनुभवको आधारमा शिक्षकको अवस्था	२४
	४.१.४ शिक्षकहरूको लैङ्गिक अवस्था	२५
	४.१.५ शिक्षकहरूको उमेरका आधारमा अवस्था	२५
	४.१.६ जात र धर्मका आधारमा शिक्षकको अवस्था	२६
४.२	शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा	२६
	४.२.१ विषयगत आधारमा शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा	२६
	४.२.२ शैक्षिक योग्यताका आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा	२७
	४.२.३ तालिमका आधारमा शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा	२७
	४.२.४ कार्यअनुभवको आधारमा शिक्षकको शिक्षणप्रति धारणा	२८
	४.२.५ उमेरका आधारमा शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा	२८
	४.२.६ जातका आधारमा शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा	२९
४.३	शिक्षकको विषयगत अभ्यासको अवस्था	२९

४.३.१ गणित विषयको विषयगत अभ्यासको अवस्था ३०
४.३.२ विज्ञान विषयको विषयगत अभ्यासको अवस्था ३४
४.३.३ सामाजिक अध्ययन विषयको विषयगत अभ्यासको अवस्था ३९
४.३.४ शिक्षकहरूको शिक्षण प्रतिको धारणा र अभ्यासबीचमा सम्बन्ध ४२

परिच्छेद पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१ प्राप्ति ४२
५.१.१ शिक्षकहरूको पृष्ठभूमी ४३
५.१.२ शिक्षकहरूको शिक्षण धारणा ४३
५.१.३ विषयगत अभ्यासको अवस्था ४३
५.२ निष्कर्ष ४४
५.३ सुझावहरू ४५
सन्दर्भग्रन्थसूची
अनुसूचीहरू

तालिकासूची

तालिका नं. ४.१	:	विशिष्टिकरण गरेको विषय र अध्यापन गर्ने विषय	२३
तालिका नं. ४.२	:	शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यता र तालिमको अवस्था	२४
तालिका नं. ४.३	:	कार्यअनुभवको आधारमा शिक्षकको अवस्था	२४
तालिका नं. ४.४	:	शिक्षकहरूको उमेरका आधारमा अवस्था	२५
तालिका नं. ४.५	:	विषयगत आधारमा शिक्षण प्रतिको धारणा	२७
तालिका नं. ४.६	:	शैक्षिक योग्यताका आधारमा शिक्षण प्रतिको धारणा	२७
तालिका नं. ४.७	:	कार्य अनुभवको आधारमा शिक्षकको शिक्षण प्रतिको धारणा	२८
तालिका नं. ४.८	:	उमेरका आधारमा शिक्षण प्रतिको धारणा	२९
तालिका नं. ४.९	:	कक्षाकोठा व्यवस्थापनको अवस्था	३०
तालिका नं. ४.१०	:	पूर्वपाठको स्मरण	३१
तालिका नं. ४.११	:	पाठयोजना निर्माणको स्थिति	३२
तालिका नं. ४.१२	:	शिक्षण विधिको प्रयोग	३३
तालिका नं. ४.१३	:	कक्षाकोठा व्यवस्थापनको अवस्था	३४
तालिका नं. ४.१४	:	पूर्वपाठको स्मरण	३५
तालिका नं. ४.१५	:	शिक्षण विधिको प्रयोग	३६
तालिका नं. ४.१६	:	कक्षाकोठा व्यवस्थापनको अवस्था	३८
तालिका नं. ४.१७	:	शैक्षिक सामग्री प्रयोगको अवस्था	४९
तालिका नं. ४.१८	:	शैक्षिक सामग्री प्रयोगको अवस्था	४०
तालिका नं. ४.१९	:	शिक्षक निर्देशिका प्रयोगको अवस्था	४१